

VALACZKA ANDRÁS

Egy lehetséges érettségi esszé

Nagy Zoltán Mihály
A sátán fáttya című művéről

I. Az esszé megtervezése

Az esszé elkészítésének folyamata

Középszintű érettségin a feladatsor három esszétípusból enged választást, munkánk első szakasza ennek megfelelően maga a döntési folyamat: melyik kidolgozásba kezdjük bele. Jelen esetben ezt a folyamatot nem tudjuk modellezni: fel kell tételeznünk, hogy választásunk a címben említett műre esett. Ehelyett – mielőtt továbbhaladnánk ennek a módszertani javaslanak a tanulmányozásában – olvassuk el magát a művet! Nem igényel néhány óránál hosszabb időt, s műveltségünk gyarapításán túl az a hasznunk is meglesz belőle, hogy hatékonyabban megérthetjük az itt következő felvetéseket.

Az esszéfeladat kiválasztása és az elemzendő **szöveg alapos átolvasása** után fel kell idéznünk a már korábban megtanult szempontsort (ld. Valaczka András: *Az érettségi választható esszéfeladatairól*. Magyar Napló XXIV. [2012] november, 66–69.). Ajánlatos a rendelkezésünkre álló piszkotatpapíron egymás alatt, egy oszlopban egybegyűjteni és rögzíteni ezeket az **elemzési szempontokat**, hogy azután melléjük írassuk megfigyeléseink eredményeit. Ez azért is hasznos módszer, mert szempontsorunk a megfigyeltekkkel együtt egyben esszénk vázlatát jelentheti, amelyet azután már csak meg kell szövegeznünk. És persze lélektanilag is segíthet a szempontsor rögzítése, sokan ugyanis megrémülnek a vizsgahelyzetben a sok üresen tátogó fehér laptól.

A választás, az átolvasás és a szempontsor rögzítése után következhet az anyaggyűjtés. Ezúttal már úgy olvassuk újra a művet, hogy aláhúzzuk az érdekesebbnek vélt szakaszokat, s amit lehet, egy-egy utalószóval a szempontsorunk mellett is rögzítünk. Végül azután jöhet a megszóvegezés, majd az önelenőrzés.

Az esszé lehetséges témaköreinek áttekintése

A szempontsor összeállításakor egyidejűleg kell olyan dolgokra gondolnunk, amelyek a mű lényegéhez tartoznak, s amelyek félig-meddig külsőlegeseek. Miközben képesnek kell lennünk rá, hogy néhány mondatban összefoglaljuk az **alkotás kulcselemeit**, egyúttal a szerkezeti vázára is figyelniünk kell, sőt a rajta kívül álló összefüggésekre (életrajzi, történeti, irodalomtörténeti háttér) is. Ezután következhetnek a jól ismert szempontok: a szereplők és azok jellemzése (ideértve már magát az elbeszélőt is, hiszen ő jellemez, s ő maga is többé-kevésbé jelen lévő szereplő), a műfaj és a stílus (különös tekintettel a képi kifejezőeszközökre és az alakzatokra), végül pedig a tartalmi üzenet, illetve a mindenkori befogadóban születő reflexiók.

Elvárások az elkészült írásmű végső jellemzőivel kapcsolatban

Első perctől ügyelnünk kell rá, hogy a munkafolyamat során létrehozott szöveg megfeleljen majd az elvárásoknak. Ennek érdekében egyfelől **tagolnunk kell a szöveget** (amiben a szempontsor eleve segítséget ad), másfelől ugyanakkor **össze is kell fűznünk** a bekezdéseket egy nagy egésszé. Ebben perdöntő szerepet játszanak az ilyenforma **összekötő mondatok**: „a szerkezet áttekintése után rátérek a jellemekre”, vagy: „miután sorra vettük az alakzatokat, lássuk a szóképeket is”. Az egyik legsúlyosabb hiba ugyanis az, ha a vizsgázónak semmilyen koncepciója sincs, maga sem tudja, mit akar majd a következő bekezdésben kifejteni, s ötletszerűen csapong az éppen eszébe jutó gondolatfoszlányok közt, vagy netán a mű bekezdésein araszol végig, s értelmezés helyett – kéretlenül – magyarról magyarra fordítja, amit olvasott.

II. Részletes kidolgozás

Életrajzi háttér

A regény szerzője, Nagy Zoltán Mihály ma is köztünk élő, kortárs alkotója a határon túli, nevezetesen kárpátaljai magyar irodalomnak. A regény életismerete, realizmusa, együttérző indulata világossá teszi, hogy ha nem is élte át a mű lapjain felidézett történelmi tragédiát, annak mélységét, következményeit közvetlenül, belülről ismeri.

Történelmi háttér

A regény nemcsak háttérként vázolja föl a történelmet, hanem voltaképpen arról szól, annak kegyetlen és emberellenes valóságát tekinti fő tárgyának. Bár szépirodalomként, plasztikusan megjelenített, hús-vér alakokat szerepeltet, nyilvánvaló módon magának a **kárpát-aljai közösségnek a drámáját** kívánja feltárni. Nevezetesen azt az 1944–1945 hónapjain átívelő esztendőt, amelynek során a magyar hadsereg feladta itteni állását, s a benyomuló szovjet Vörös Hadsereg vette át az uralmat. A falvak-városok férfi lakosságát – vagy annak jó részét – munkatáborokba hurcolják, részint megölik, vagy halálra éheztetik-hajszolják. Ez a nagyon is valóságos történelmi eseménysor idéződik fel a keserű emberi sorsok írói megjelenítésén keresztül.

Irodalomtörténeti háttér

A regény a fentebbiek alapján azoknak a XX. századi műveknek a sorába illeszkedik, amelyek fő céljukként **a magyarság sorstragédiáját** kívánták kibeszélni, művészi formában újratárgyalni, a nemzet lelkét megbetegítő agyonhallgatásból kiragadni. **Cseres Tibor** regényét említhetjük hasonlóként, a *Hideg napokat*, amely az újvidéki vérengzés tragédiáját idézi fel. Másfelől a regény rokonságot mutat a népi írók műveivel is, mivel a vidék, a falu, a parasztság világát tárja fel. **Németh László** parasztrégenyei (*Gyász, Iszony, Kocsik szeptemberben*) lehetnek a rokonai ebben a tekintetben. Besorolandó a mű a határon túli irodalomba is, hiszen a megjelenített tragédiát részben az etnikai idegenség, a kisebbségi létforma is sajátosan színezi. Stílusa, kifejezőmódként a prózaverset választó beszédmódja ugyanakkor a magyar avantgárdal rokonítja, mert ugyanúgy a végtelen mondatot, a verssorokra emlékeztetően tördelt elrendezést alkalmazza, mint például **Kassák Lajos** nagy művében (*A ló meghal a madarak kirepülnek*).

Motívumháttér

Az erőszakban fogant, az erőszaktevőre emlékeztető, **nem kívánt gyermek motívuma** többek között a Taviani fivérek Pirandello-novellákra épülő filmjében (*Káosz*) is felbukkan. A **hadseregek által okozott tragédiák** akár Brecht művét, a *Kurácsi mamát* is eszünk-

be juttathatják. A **kommunizmus erőszaktelei**, a munkatáborok világa természetesen Szolzsenyicint is megemléltetővé teszi (*Ivan Gyenyiszovics egy napja*).

A regény szerkezete

A mű **fejezetekre** tagolódik, amelyek azonban valamiképpen **egybecsődnek**, mint a főszereplő tudatában maguk a rémes emlékek is, és alig-alig válnak el egymástól. Ezzel összhangban maguk a fejezetcímek sem igazi címek, csupán a végtelen mondat, a fájdalmas tudatfolyam kiragadott, tipográfiaileg is alig kiemelt foszlányai, kulcselemei. Az időrendet sem bontja meg ilyen-olyan bravúrral vagy rafinált megoldással ez a szerkezet: **kronologikus** sorrendben hangzanak el az események. Ugyanakkor megfigyelhető a történések elrendezésében egy sajátos hullámváz: váltakozva következnek egymásra kissé derülátóbb, reménykedőbb, már-már a feloldás, a kibontakozás reményével kecsegtető részek, majd meg annál sötétebb és kilátástalanabb szakaszok. Ez a **kettősség** jellemzi az indítást és a zárást is. A történet elején, ha aggodalmaktól nyomottan is, de a sikerben mégiscsak valamennyire reménykedve indulnak útnak a nők, míg a történet végén azután a teljes kilátástalanságba fül bele a hősnő, s vele az egész kárpátaljai világ, s mi magunk, befogadók is.

Tetőpont, fordulat

A regény azon művek közé sorolható, amelyek nem valamiféle csattanóként tartogatják a legfeszültebb jelenetet, hanem mindjárt a mű elején elvezetik hőseiket oda, hogy a következőkben azután inkább csak ennek a tetőpontnak a következményeit nyögiük. Így van ez itt is: a **legdrámaibb rész**, amelyben a lányt megerősztolják, mindjárt a **mű elején** sorra kerül, s ettől kezdve minden ebből következik: a kétségbeesése, a család összeomlása, a faluközösség kitasztó gesztusai, a vőlegény elbizonytalanodása, és így tovább. Fordulatként mindazokat a részeket kiemelhetnénk, ahol a fentebb már említett hullámváz átvált az elviselhetőtől az elviselhetetlenbe vagy viszont. Legjelentősebb ilyen váltásként azonban talán azt a részt emelhetjük ki, ahol a **vőlegény ingadozásai** vetítődnek lélek. Először a durva elutasításra kell számítanunk, majd kiderül, hogy nem is olyan rossz a helyzet. Megígéri, hogy eljön, ám hiába

várunk, csak nem szánja rá magát. Mégiscsak összetalálkoznak, s arra is sor kerül, amit nem is remélnénk: a leánykérésre. S mégiscsak mi lesz a vége: a legény eltűnése, elzüllése, megfutamodása. Ezek a legmegrázóbb fordulatok talán a történetben.

Jellemek

A **regény főszereplője** – és **egyben elbeszélője** – egy fiatal lány, Tóth Eszter. Azokat ismerjük még meg **mellékszereplőkként**, akik az ő szorosabb köréhez tartoznak: szüleit, Tóth Mihályt és feleségét, testvéreit: az idősebb Ferencet és a fiatalabb Jóskát, továbbá kishúgukat, Irént. Főszereplőnek tekinthetjük még Eszter vőlegényét, Székely Pistát, s az ő édesanyját, özvegy Székelyné is, akinek kulcsszerepe lesz a fiatalok tragédiájában. Epizódszereplőkként megemlíthetjük a falu erőszakoskodó kommunista előljáróit, Seres Bálintot és Varga Mártont, valamint a felkeresett városi jósnőt.

Eszter

A hősnő – bár még fiatal, félig-meddig akár kialakulatlan jellemnek is hihetnénk – már most is igen **határozott személyiség**. Életveszélyes küldetésre vállalkozik, amikor csomagot próbál eljuttatni a munkatáborba hurcolt falubeliekhez, s vadul neki-megy még az öröknek is, amikor nem engedik, hogy átadja a csomagját. Ebből erednek azután a tragikus körülmények is: megerőszkolják, teherbe esik, s bár vőlegénye így is elvinné, a leendő anyós megakadályozza a házasságukat. Eszter, bár szenved, hősiiesen viseli a keresztjét. Sírva, zokogva, kétségbeesve, de mégiscsak gondozgatja, nevelgeti a porontyát, bármennyire iszonyodik is tőle, mint a meggyalázásból fogant „sátán fattyától”. Kitart a jövőbelije mellett, bár nem sok jóra számíthat, s kitart szülei mellett is, akiket újabb és újabb csapások sújtanak: nem elég a lányuk gyalázata, odalesz mindkét fiuk is. Csak a **történet végén válik újra lázadóvá** Eszter: akkor tör elő belőle újfent az a féktelen szenvedély, amely annak idején az orosz katonák leköpködésére, majdhogynem megtámadására is rávette. Ezúttal nem remélhet már semmit a jövőjétől, s az árvíz zűrzavarában, félig-meddig megbomló elmével úgy dönt: nem vállalja tovább a soha véget nem érőnek látszó szenvedéseket.

Mellékszereplők

Eszter édesapja talpig becsületes, intelligens, jóérezű parasztember. Megveri ugyan a lányát, amikor értesül a szegényről, de ezzel inkább csak az ősi patriarchális kötelességének tesz eleget. Utána viszont lánya mellé áll, mindenben kitart mellette és támogatja. Szellemi igényeket is táplál: a sötét esteken Szent Pál leveleit olvassa. Ő vállalkozik a Pistának küldendő felvilágosító levél megírására is. Míg felesége babonás, a hiedelmeket kész ténynek tekintő, kissé korlátozott asszony, ő maga a **józanágot képviseli** vele szemben éppúgy, mint kínjában időnként irracionális cselekvésekbe menekülő lányával szemben is. A **testvérekről** nem sokat tudunk meg. Ferenc a barbárság áldozata lesz, s végső soron Jóska is, hisz neki is kényszermunkára kell mennie, fát vágni az erődre, s abba betegszik bele. **Székely Pista**, a vőlegény sem rossz ember, de **határozatlan, befolyásolható**. Először a jobbik énje kerekedik felül benne, s a szegény ellenére is vállalná, hogy elvegye a megesett, megerőszkolt leányanyát, Esztert. Utóbb azonban mégiscsak az anyja akarata győz az övével szemben, s visszariad a tervétől, enged az anya nyomásának. Elmegy inkább a faluból, s **elzüllik**. A regény szellemes megoldásai közé tartozik, hogy orosz nőekkel áll össze a hírek szerint, s miközben összevissza váltogatja alkalmi szeretőit, mintegy azt tükrözi vissza, ahogyan Eszter az orosz férfiak áldozatává vált.

Epizódszereplők

Seres és Varga a jellemtelen, gerinctelen, minden politikai rezsimet gátlástalanul kiszolgáló, undorító módon köpönyegforgató helybeli **árulók típusát** jelentik meg. Nem ismernek könyörületet, nem tudják, mi a szolidaritás. A diktatúra helyi végrehajtóivá válnak, aljasságuk nem ismer határt. Érdekes figura a városi jósnő. Eszter úgy érzi, megalapozottan mondja magát jósnőnek, valóban előre tudja róla, hogy kicsoda, s igazat mond azzal kapcsolatban is, megtanul-e jární idővel a kislánya. Félelmetes, bölcs, ugyanakkor rokonszenvesen vele érző asszony, aki megmondja – talán nagyon is kegyetlenül – az igazat, ugyanakkor viszont sajnálja és vigasztalja is a lányt.

Jellemzési módok

A szerző **közvetlenül nem jellemzi a hősöket**, hisz mindvégig Esztert beszélteti, ő maga közvetlenül meg sem szólal. Eszter mint elbeszélő annál nagyobb szerepet játszik az emberek jellemzésében: nagyon is megfogalmazza, kiről mit gondol. A **szereplőtársak** rajta túlmenően szintén **jellemzik egymást**, Székelyné például igencsak rosszakat mond Tóthékról, sőt a saját fiáról is, Tóth Mihály pedig szintén megfogalmazza véleményét más személyekről. Fontos szerepet kap az az írói technika is, amelynek keretében a **szereplőket saját cselekedeteik, illetve szavaik jellemzik**. Seresről és Vargáról nem kell jellemzést hallanunk, kegyetlenségük, árulásaik mindent elmondanak róluk. Székelyné dühös kirohanása, szóáradata pedig megmutatja, micsoda kegyetlen fúria tud lenni, ha családjá vélt érdekeit védi.

Az elbeszélő

Mint hogy az elbeszélő egyben a történet főhőse is, mindvégig **imitált elbeszélésmóddal** kell találkozunk. Elejétől végéig Eszter mondja el a történetet, mintegy végtelen belső monológként, s tudása, gondolatvilága megfelel annak, amit egy ilyen sorsú és helyzetű falusi parasztlánytól elvárhatunk. Minden eseményt és személyt, az egész történelmet, az egész háborút az ő optikáján keresztül látjuk. Ennek megfelelően az **elbeszélő semmiképpen sem lehet minden tudó**. Tudása nagyon is korlátozott, tárgyilagos – de persze csak irodalomelméleti értelemben, nem pedig úgy, hogy ne lennének érzelmei. Annyit tud, amennyit szereplőként tudhat: milyen híreket hallani, mit mondanak a falubeliek, mit látott a saját szemével. Számos dologról fogalma sincs, s épp ez teszi látkörét hitelessé. Nem tudja, mi van az elhurcoltakkal, nem sejti, mi lett Pistával, azt sem tudja, mit engedhet meg magának az orosz katonákkal szemben (s éppen ez a tájékozatlansága okozza a vesztét). Nem látja, nem láthatja a jövőt, s amikor anyja javaslatára a jósnő révén mégiscsak belepillanthat ebbe a jövőbe, össze is omlik.

Stílus

A regény stílusa egyedi: a szerző a nagy kollektív traumákhoz s az egyéni katasztrófához illő módon valamiféle balladás-lírai hangvétellel mondja el a

történeteket. **Költeményszerűvé, intenzív, sűrű, líraisággal átjárt szöveggé** teszi, hogy egyetlen mondatként hangzik el a Eszter emlékezése, mintha egyetlen jajkiáltás lenne, s erőteljessé, hangsúlyossá teszi a monológot az is, hogy **versszerűen van tördelve**, mintha a tagmondatok prózai formájuk ellenére is verssé állnának össze.

III. Az esszé befejezésének problémája

Miről írjak?

A vizsgázók beszámolóí szerint a legnagyobb nehézséget rendre az okozta nekik, hogy nem tudták, mit is írjanak befejezésül. A javító tanár és az értékelés szempontjából ugyanakkor fontos szempont, hogy az írásmű szerkezetileg kiegyensúlyozott legyen, vagyis hogy legyen lekerekítve, összefoglalva, lezárva. Mivel azonban ennek a befejezésnek az objektív összegzést és a szubjektív olvasói reflexiót kell ötvöznie, bármennyire is szeretnénk, nem adhatunk mindenható receptet. Ahány mű, ahány olvasó, annyiféle befejezés. Mit javasolhatunk mégis?

Gyakran lehet jó megoldás a befejezés problémájára, ha a művet zárásképpen **összevetjük más művekkel**, s a közös pontokat megtalálva egyben **magasabb absztrakciós szintre** emeljük következtetéseinket. Ha azután ehhez az általánosított gondolathoz viszonyulva fogalmazzuk meg reflexiónkat, szubjektív attitűdünket, az már semmiképpen sem lesz olyan szimpla megoldás, mintha egyszerűen ezt íránk: nekem tetszett a mű, vagy: nekem nem tetszett a mű.

A sátán fattya című regénnyel kapcsolatban például a **történelmi vonatkozásaira** utalhatunk ebben a szakaszban. Így fogalmazhatunk például a befejezésben: a regény szoros rokonságot mutat azokkal a művekkel, amelyek magát a történelmi sorsot akarják újraértelmezni, még akkor is, ha szépirodalmi jellegüknél fogva egyének emberi drámáin át jelenítik meg. Olvasóként kedvelem az ilyen regényeket, így például a napóleoni korszak drámáit bemutató *Háború és békét* (Tolsztoj) vagy az I. világháború katalizmáját feldolgozó *Búcsú a fegyverektől* című művet (Hemingway). Bár *A sátán fattya* más korban, más közegben, más problémakörben játszódik, számos rokon vonást mutat ezzel a műtípussal, így szintén nagy hatással volt rám.